

IŠSILAISVINIMAS NUO LAISVALAIKIO

Apie Juozapo Paškauskio disertaciją „Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ ir jos gynimą

2017 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos istorijos institute vyko Juozapo Paškauskio disertacijos „Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ (vadovė prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė) viešas gynimas. Disertacijos gynimo tarybos pirmininkas buvo dr. Darius Staliūnas, o tarybą sudarė Lietuvos istorijos institutui atstovaujantys dr. Reda Griškaitė ir dr. Vladas Sirutavičius, Vilniaus universitetui – doc. dr. Eligijus Raila ir dr. Jolita Mulevičiūtė iš Lietuvos kultūros tyrimų instituto.

Juozapas Paškauskas gynimą pradėjo nuo disertacijos problematikos, tikslų ir aktualumo pristatymo – kas buvo laisvalaikio kultūra XIX a. pabaigoje ir kuo ji svarbi visuomenės modernėjimui? Disertacijoje nemažai dėmesio skyręs laisvalaikio sampratoms ir šio kultūros fenomeno analizės istorijai, pristatyme autorius susitelkė į konkrečių potemių pristatymą – kodėl būtent tokie dėmenys buvo pasirinkti, siekiant išsiaiškinti „laisvalaikio“ vyksmą ir poveikį? Paškauskas pabrėžė, kad laisvalaikio sampratos fragmentiškumas yra ir šios temos plusas, ir minusas – tai leidžia kurti įdomią laikotarpio mozaiką, tačiau kelią daug klėbimų šaltinių atrankos ir pasakojimo baigtumo požiūriu. Pristatyme buvo paminėta, kad disertacijoje susitelkta į devynias temas: naujos laisvalaikio erdvės kūrimą, skaitymą, bibliotekas, miesto kultūrą, darbininkų kovą už laisvą laiką, fotografiją, kiną, sportą bei kurortus ir vasarnamius. Toks platus objektų ir prieigų spektras

domino klausytojus, o Juozapas stengėsi paaiškinti, kaip ši sužetų gausa gali būti susintetinta ir išgrynintos mokslinės išvados. Savo pristatyme istorikas paminėjo tris pagrindines. Pirmą, kad laisvalaikio kultūra – tai ne opozicija kasdienybei, o modernios kultūros pasirodymo būdas. Antra, kad laisvalaikio tyrimams svarbus valstiečių laiko, o kartais ir erdvės reformavimas – tai naujos epochos ženklas. Trečia, laisvalaikio tapimas gyvenimo būdu parodo Lietuvos visuomenės žengimą link modernybės.

Išklausę autoriaus pristatymą, klausytojai džiaugėsi trumpu ir konstruktyviu kalbėjimu, tačiau, kaip žinoma, dar laukė „ilgoji“ gynimo dalis – penkių gynimo komisijos narių pastabos. Pirmoji savo pastebėjimus išsakė dr. Reda Griškaitė, garsių XIX a. asmenybių tyrinėtoja. Istorikė džiaugėsi, kad Juozapo Paškauskio disertacija – tai plečiantis istoriografinį vaizdą darbas, paliečiantis ne tik socialines ar politines aktualijas, bet ir to metų žmogų bei jo kasdienybę. Tai pat buvo pabrėžta, kad disertacijoje pateiktas maksimaliai panoraminis epochos vaizdas, suvokta, koks trumpas, bet „tirštas“ laikas buvo XIX a. pabaiga–XX a. pradžia. Pateikdamas plačią ir prasmingą vakarietiškos istoriografijos analizę, pasak Griškaitės, Paškauskas dar labiau atskleidė lietuviškos istoriografijos laisvalaikio tematika skurdumą ir vizualikos studijų trūkumą. Tiesa, laisvalaikio kaip mozaikos pasirinkimas gavo šiek tiek kritikos – Griškaitė klausė, ar nebuvo galima darbo struktūruoti dualizmo ar kitokio palyginimo

principais, kurie būtų bent iš dalies išsprendę plano parengimo keblumus? Pabrėždama, kad tai tik pasvarstymas, o ne priekaištas, istorikė išsakė ir keletą griežtesnių pastabų. Pirma, kad disertacijoje kai kur nukrypta į smulkmenišką šalutinių siužetų nagrinėjimą (pavyzdžiui, revoliucinių dainų turinio), o pamiršti aptarti tokie svarbūs konceptai kaip gėlininkystė ar kolekcionavimas. Antra, buvo pasigesta Rusijos imperinės valdžios cenzūros taikymo kultūrai įvertinimo, kuris galėjo pagelbėti Lietuvos miestų įkontekstinimui į bendrą imperinį vaizdą ir erdvę, kuri akivaizdžiai riboja modernizmo reiškinių sklaidą. Trečioji pastaba buvo apie lietuviškos istoriografijos „orumą“, kuri, anot istorikės, visgi galima buvo išgelbėti rašant disertaciją pasitelkus šiek tiek daugiau lietuvių istorikų ir meno tyrinėtojų darbų. Tačiau baigdama savo recenziją Reda Griškaitė patvirtino, kad ši disertacija yra keičianti ne tik šiuolaikinės istoriografijos aplinką, bet ir santykį su gyvenamuju miestu – leidžianti kitaip vaikščioti po dabartines ir istorines Vilniaus gatves.

Antroji savo recenziją gynime pristatė menotyrininkė dr. Jolita Mulevičiūtė. Reikėtų pasakyti, kad tai buvo neabejotinai griežčiausia ir plačiausia ginamos disertacijos kritika, kurios autorė principingai pažvelgė į istoriko bandymą interpretuoti vizualikos tyrinėtojų erdvę ir jos šaltinius. Pradėta nuo to, kad Juozapo pasirinktas tyrimo objektas iš tiesų yra naujas ir jam nagrinėti surinkta nebloga šaltinių bazė ir puiki istoriografija, tačiau, Mulevičiūtės nuomone, plati ir ambicinga paties tyrimo išdėstymo schema nepasiteisino. Disertantas buvo pasveikintas, kad į savo analizę įtraukė skaitymą ir jo vystymosi tyrimą – humanistikos ilgai ignoruotą sritį. Tačiau ši disertacijos dalis, kuri visų oponentų buvo pripažinta svarbiausia ir išsamiausia, susilaukė ir nemažai kritikos: pasigesta paaiškinimo, kokių socialinių grupių skaitymas tyrinėjamas, kokie buvo lenkiškai ir rusiškai skaičiusių interesai, kodėl neskiria-

mos valdžios ir bendruomenių bibliotekos ir kam reikalinga statistika, jei ji neaiškinama ir nelyginama. Paškausko bandymas kiekvienai nagrinėjamai istorinei problemai pritaikyti Vakarų istoriografijos mintis Mulevičiūtei irgi pasirodė nelabai pavykęs: ji pažymėjo, kad daugumoje situacijų ištrinama riba tarp kalbėjimo apie vietines realijas ir kitų autorių konceptus, nebeaišku, kas tokių komentarų objektas. Kaip vaizdo šaltinių tyrimų ekspertė, menotyrininkė pabrėžė būtent šios šaltinių grupės sąlygiškumą, į kurią šiek tiek lengvabūdiškai pažiūrėta darbe – interpretuojant vaizdą be jį lydینčio teksto, galima nuklysti labai toli ir sukurti nesamas reikšmes. Paminėjusi šiek tiek supaprastintą *belle époque* ir *fin-de-siècle* terminų taikymą, Mulevičiūtė pasisakymą baigė optimistine gaida, pavadindama Juozapo Paškausko darbą „originaliu ir novatorišku“.

Įdomu, ar atsitiktinai, ar ne, tačiau moterims pradėjus skaityti recenzijas ir išsaktus nemažai minčių, kiti trys gynimo komisijos nariai vyrai pripažino, kad dauguma jų pastabų jau buvo „panaudotos“, todėl jų pasisakymai būsią trumpesni. Taip ir buvo. Docentas Eligijus Raila, kaip visuomet pasižymintis lakonišku ir ironišku žodžiu, savo pasisakymą pradėjo visai ne retoriniu klausimu – ką veikė praeito amžiaus sandūros patriotai? Atsakymas turėtų būti, kad sunkiai dirbo, bet štai – anot Juozapo Paškausko, – jie kūrė modernų laisvalaikį! Pabrėždamas, kad disertantas labai savitai suvokia laisvalaikį, istorikas susirūpino, kad tai kartais kelia įtarimą – plačiai vartojant šią savoką, tampa nebeaišku, ar norima parašyti pramogų, ar bohemos istoriją? Ar viskas, kas vyksta po darbo, matoma kaip laisvalaikis? O kaip tada bedarbystė – ar tai irgi laisvalaikio forma? Šios disertacijos „skaitymo dalis“ gavo kritikos ir nuo Railos – jam atrodė, kad buvo per daug nuklysta į skaitymo sociologiją ir bibliotekų istoriją, kaip labiausiai skaityti ir mėgti to laiko intelektualų įvardyti bei nagrinėti ne tie kūriniai. Tačiau kaip komplimentą buvo galima suprasti

docento pastabą apie sportą – šis siužetas jam pasirodė autentiškas, referuojantis į tautinio kūno auginimo veiksmą, taigi, disertantas buvo pasveikintas, įtraukęs jį į savo nagrinėjamų fenomenų sąrašą. Dar vieno pagyrimo sulaukė gera Paškausko rašymo maniera ir Vilniaus pamatymas kitu kampu, o pasisakymas buvo užbaigtas metafora apie sparnus, kurie disertacijos autoriui padėjo ar dar tik padės pakilti į mokslinio gyvenimo aukštumas.

Kitas Juozapo Paškausko oponentas buvo dr. Vladas Sirutavičius. Jis pirmiausia pagyrė disertanto darbo apimtį ir išsamumą. Tačiau kai kurios autoriaus pasirinktos lyginimo perspektyvos (pavyzdžiui, miesto ir provincijos perskyra), anot recenzijos autoriaus, taip ir liko neinformatyvios. Kaip pavyzdį pateikęs skyrių apie restoranus, kurį jam labai patikę skaityti, Sirutavičius pabrėžė, kad šis objektas aptartas tik Vilniuje, nelyginant jo su kitų miestų tokio pobūdžio įstaigomis ir juolab su to meto miestelių situacija. Istorikas taip pat teigė, kad skaitant darbą susidaro įspūdis, jog laisvalaikio kultūra ir modernėjimas yra sinonimai: jam atrodė, kad svarbiausia išsiaiškinti, kaip ir kodėl modernėjimo procese kito laisvalaikio kultūra, o ne tos kultūros sampratos. *Modernėjimo* kaip reiškinių (sąvokos?) nepabrėžimas (tai buvo pastebėta ir kitų recenzentų) iki galo nesudėliojo akcentų tose vietose, kur disertacijoje modernėjimas atskleidžiamas, bet neįvertinamas kaip toks. Sirutavičiui pasirodė, kad *malonumų kultūros* ir laisvalaikio suvokimas kaip tapačių reiškinių taip pat nėra stipriausia darbo dalis, tačiau šis istorikas, tarsi pats sau prieštaraudamas, pabrėžė, kad tokios dalys kaip gyvenamųjų namų ar viešųjų erdvių kaitos analizė yra perteklinės, tad liko neaišku, kas tada dar gali būti ta „ne-malonumų“ laisvalaikio kultūra. Juolab kad Paškausko nagrinėtų deviacinių modelių – chuliganizmo ir prostitucijos, – anot oponavusio istoriko, išvis negalima įvardyti laisvalaikio leidimo būdais, nes jeigu pasitelktume *eminę* prieigą (visuomenės

grupės savivoką), pamatytume, kad tai nebuvo suvokta kaip laisvalaikio leidimas, o greičiau atvirkščiai – kaip darbas, gyvenimo būdas ar net rezistencija prieš tariamas modernios arba tradicinės visuomenės vertybes.

Paskutinis kalbėtojas šiame disertacijos gynime buvo dr. Darius Staliūnas, gynimo komisijos pirmininkas. Jis pasisakymo pradžioje pagyrė disertantą už drąsą imtis tokios temos ir pastangas įsigilinti į visą platų pasirinktų tirti reiškinių spektrą. Smagų rašymo stilių, kuriuo parašyta disertacija, šis istorikas įvardijo kaip sąmoningą pasirinkimą, tačiau puikiai pavykusį ir prisiderinusį prie temos – „laisvalaikio stilių“. Trumpai sustojęs prie darbo objekto apibrėžimo, Staliūnas pakomentavo, kad autorius nevisiškai laikosi savo pažadų aptarti tik modernėjimo epochoje atsiradusias laisvalaikio leidimo formas – tekste nagrinėjamos daug senesnės praktikos, pavyzdžiui, skaitymas žydų tarpe, kuris sietinas su vidine bendruomenės modernizacija, įvykusia Apšvietos laiku, o ne XIX a. pabaigoje. Dar vieną neatitikimą istorikas paminėjo radęs Paškausko pareiškime, kad disertacijoje bus atsiribojama nuo politinių aktualijų dėmens, tačiau buvo kalbama apie gegužės 1 d. šventę kaip darbininkų laisvalaikį, kuri niekaip negali būti atribota nuo socialdemokratinės ideologijos ir darbininkų telkimosi politinių pažiūrų pagrindu. Ne visai sutikdamas su disertacijoje pateikta geografine ir etnografinė Lietuvos apibrėžtimi, Staliūnas taip pat pakartojo klausimą apie *nelietuvių* sampratą – kodėl atsižvelgiama tik į lituanocentristinį požiūrį, kuris nėra svarbiausias kalbant apie Palangą (Kuršą) ar Druskininkus (Gardino gubernija)? Pabaigoje, praleidęs techninio pobūdžio pastabas, istorikas uždavė klausimą apie modernizaciją bendraeuropiniuose procesuose ir ar tai apskritai pritaikoma Rusijos imperijos miestams?

Bandyti atsakyti į šį ir kitus klausimus Juozapas Paškauskas gavo progą gynimui artėjant į pabaigą. Jaunojo istoriko atsakymas buvo

trumpas ir konkretus, aišku, atsiprašius už paliktas technines klaidas ar netikslumus. Jis taip pat pripažino, kad disertacijoje galėjo būti daugiau Rusijos imperijos realijų konteksto, kuris būtų susijęs aptariamus atvejus ir Vakarų istorikų pozicijas. Į kritiką dėl bandymo savaip skaityti architektūros paveldo istoriją Juozapas atsakė, kad jam buvo svarbu įsivaizduoti ir aprašyti naujojo laisvalaikio erdvę, todėl kalbėjimas apie Naujamiestį, kaip urbanistinį ir sociokultūrinį projektą, buvo būtinas kaip skirstantis miesto erdvę nebe konfesiniu ar tautiniu, bet socialiniu pagrindu. Ši „socialinė mozaika“ ir turėjo įvesti į modernaus laisvalaikio tyrimą, kuriame tautiškumas nebėra toks svarbus, todėl ir nebuvo sureikšmintas analizuojant šaltinių medžiagą. Panašiai buvo atsakyta ir į teiginį apie žydų skaitymą: jo tyrime nebuvo sakoma, kad žydai masiškai neskaitė iki XIX a. pabaigos, bet teigiama, kad skaitymas „savo malonumui“ ir ne religine tematika buvo laiko-

mas ydingu, tačiau vis tiek įsigalėjo amžių sandūroje – tai atkleidžia nemažai slapyvardžiais pasirašytų jidiš tekstų. Į pastabą, kad chuliganizmas traktuojamas kaip laisvalaikio veikla, disertantas atsakė, kad jam svarbu buvo matyti chuliganizmą kaip šalutinį urbanizacijos rezultatą, leidžiantį iš arčiau pažvelgti į to meto žmogaus jausenas, pavojus, su kuriais galima susidurti laisvalaikį leidžiant tamsoje. Komentarai priekaištus dėl chronologinių ir geografinių netikslumų rėmėsi panašia prielaida – Paškauskui buvo svarbiau rasti vidinę procesų logiką, o ne ją sprauti į griežtus laiko ir vietos rėmus, t. y. apibūdinti žmonių veiklą, o ne tos veiklos aplinkybes. Taigi, tokia optimistinė gaida buvo baigtas disertanto pasisakymas, o paskui ėjęs balsavimas ir pakili darbo vadovės kalba įrodė, kad Juozapas Paškauskas yra vertas humanitarinių mokslų daktaro vardo. Belieka tikėtis, kad ši disertacija pavirs įdomia monografija, kurią bus galima skaityti ne tik laisvalaikiu.

Monika Šipelytė